overvåket

RONALD BYE • FINN SJUE

GYLDENDAL
AKADEMISK

RONALD BYE OG FINN SJUE

OVERVÅKET

GYLDENDAL
AKADEMISK

© Gyldendal Norsk Forlag AS 2008
1. utgave

ISBN: 978-82-05-44516-1

Sats: Laboremus Prepress AS
Brødtekst: Minion 10,5/15 pkt

Bilder og fotografier:
Omslag: Ronald Bye og Finn Sjue (foto: Svein-Egil Jørgensen/Gyldendal Akademisk)
s. 82 Åsmund Skomedal (foto: Norsk Regnesentral)
s. 118 Gisle Hannemyr (foto: privat)
s. 127 Kim Ellertsen (foto: Næringslivets Sikkerhetsråd)
s. 134 Christine Hafskjold (foto: Teknologirådet)
s. 315 Guro Slettemark (foto: Gunnel Helmers, Datatilsynet)
s. 325 Erling Grimstad (foto: Morten Flaten)
s. 332 Rune Fløisbonn (foto: Kripos)
s. 380 Jørn Holme (foto: Politiets sikkerhetstjeneste)
s. 392 Kjetil Storaas Hansen (foto: Nasjonal sikkerhetsmyndighet)
s. 400 Torgeir Hagen (foto: Torgeir Haugaard, Forsvarets mediesenter)
s. 429 Magnar Aukrust (foto: Justisdepartementet)
s. 439 Iver Frigaard (foto: Politidirektoratet)
s. 447 Georg Apenes (foto: Arne Glomdal)

Alle henvendelser om boken kan rettes til
Gyldendal Akademisk
Postboks 6730 St. Olavs plass
0130 Oslo

www.gyldendal.no/akademisk
akademisk@gyldendal.no

Forfatterne har mottatt støtte fra Det faglitterære fond og fra Institusjonen Fritt Ord.

Det må ikke kopieres fra denne boken i strid med åndsverkloven
eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR,
interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Kopiering i
strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og
inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.

Forord

«Jeg kan love å være oppriktig, men ikke upartisk.»
JOHANN WOLFGANG GOETHE, tysk filosof og forfatter, 1749–1832[1]

Er du klar over at vi i dag kan spores nesten overalt ved hjelp av elektroniske verktøy? Når vi bruker telefonen, sender SMS, surfer på nettet, sender e-post, passerer veibommer og stiger om bord i fly, etterlater vi oss spor. Og hva så?

«Jeg har da ikke noe i mot å bli overvåket, for jeg har ren samvittighet.» Hvor ofte har vi ikke hørt dette? Hadde bare verden vært så enkel. Problemet er at disse velsignede «duppedittene» som vi er blitt så avhengige av, har betydelige skyggesider. For i neste omgang kan de bli brukt mot oss – bak vår rygg. Du tror det ikke før du skjønner hvordan og hvorfor.

Det er nettopp dette vi vil forklare i denne boka. Vi vil vise hvordan disse sporene kan bli brukt for å kartlegge og overvåke oss på en mye mer omfattende måte enn før – uansett om vi har gjort noe galt eller ikke. Etter vårt syn kan konsekvensene bli alvorlige om vi ikke våkner i tide.

Men hvorfor skal akkurat vi to forklare? Fordi vi begge er godt kjent med den «gamle» sporingen som skjedde i etterkrigstidas Norge, helt fram til 1980-åra. Denne overvåkingen kjenner vi godt til ettersom en av oss var sporhund, mens den andre ble sporet. Den ene var overvåker, den andre overvåket. Vår erfaring med tidligere tiders overvåking har fått oss til å spørre: Hva

1. *Den store sitatboken.* Oslo: Ex Libris Forlag, 2000.

kjenner vi igjen i den nye overvåkingen? Og, hva er nytt? Kan den få andre konsekvenser for enkeltindivid og samfunn enn den «gamle» overvåkingen? Hva står på spill? Da vi begynte å arbeide med denne boka, valgte vi å innta en lett naiv, spørrende holdning. Den gjorde det mulig for oss å stille enkle og «dumme» spørsmål i mer enn to år. Vi er overbevist om at dette har vært en stor fordel. «Dumme» spørsmål gir som oftest de beste svarene.

Dette er ikke ei bok om all verdens digitale finesser. Det er ei debatt- og dokumentarbok om den nye overvåkingen. Boka er også et varsku om en utvikling som vi frykter kan bære veldig galt av sted.

Vi har mange å takke for at de har gitt av sin tid, kunnskaper, perspektiver og gode råd underveis. Takksigelsene kan du lese bakerst i boka. Der finner du også et minileksikon dersom du trenger litt ekstra hjelp underveis.

På 1700-tallet sa den britiske forfatteren Samuel Johnson: «Det som blir skrevet uten anstrengelse, blir som regel lest uten glede.»[2] I sannhet, vi har anstrengt oss. Vi håper derfor at du vil lese boka med glede, selv om budskapet er dystert.

Oslo, januar 2008

Ronald Bye og Finn Sjue

2. Ibid.

Innhold

Introduksjon 11

DE GAMLE SPORENE 19
En overvåker og en overvåket forteller 21
Overvåkerens historie 23
Den overvåkedes historie 33
IBM og holocaust 45

DE NYE SPORENE VI LEGGER ETTER OSS 49
Et tveegget sverd 51
Sverres elektroniske hverdag 56
Sporenes ABC 64
«På full fart til Norge» 82
Norge – et annerledesland? 85

HVA STÅR PÅ SPILL? 87
Personvernet – en truet art? 89
Terrorens pris 101
Folkets mening? 111
«Vi kan ende opp på svartelister» 118
«Automatiserte metoder er en fare» 127
«Samordning av databaser mest alvorlig» 134

DE SPORER, SER, HØRER OG LUKTER OSS 141
Lukter de oss også? 143
Et informasjonsmonster gjenoppstår 156
Sikker flytur? 165
Sikker reise på veier og skinner? 173
Hva varene kan fortelle om oss 183
Sporing med databrikker 193
Biometrien kommer – snart er den overalt 200
Overvåking på arbeidsplassen 212
Videokameraene mer enn ser oss 221
PC og mobil er mer aktive enn du tror 227
Echelon – globalt kyberpoliti? 234
EUs datalagringsdirektiv – og historien bak 243

KRITISKE RØSTER I USA 255
«Orwell var en optimist» 257
«Teknologien løper fra oss» 267
«Vi nærmer oss et totalt overvåkingssamfunn» 277
«Hvis mennesker var engler» 287

ER POLITIET PÅ SPORET? 297
Er politiet bakbundet? 299
«Politiet har massiv tilgang til informasjon» 315
«Kriminelle nettverk kan vinne kappløpet» 325
«Vi trenger et elektronisk politi» 332
Men hvor skal grensene trekkes? 344

DE HEMMELIGE TJENESTENE 347
Den menneskelige faktor 349
Lund-rapporten – den endelige sannheten? 361
En norsk fugl føniks? 378
Fra lillebror til nasjonal digital dørvakt 389
Ingen over, ingen ved siden? 398
På sotteseng, på vent og i dypeste mørke 412
Private grupper i kulissene? 420
Landegrenser er ikke lenger grenser 426

En ny og kraftfull symbiose? ... 435
Spor som skremmer ... 438
«Effektive tiltak og metoder – men til hvilken pris?» ... 439
«På altfor høy tid å kikke inn i fremtiden» ... 447

ER REELL KONTROLL MULIG? ... 453
Kontroll, beskyttelse og forsvar ... 455
Sluttord ... 471
Takk ... 474

LITTERATUR, MINILEKSIKON OG NAVNEREGISTER ... 477
Litteratur ... 479
Dokumenter og rapporter ... 481
Nettsteder ... 483
Minileksikon ... 485
Navneregister ... 516

Introduksjon

«Um sicher zu sein, muss man alles wissen.»

ERICH MIELKE, Øst-Tysklands minister for statssikkerhet og sjef for overvåkingstjenesten Stasi, 1907–2000[1]

Men var ikke Stasi død?

Like før året 2006 var omme, så vi den tyske filmen *De andres liv*. Den gjorde inntrykk. Filmen viser hvordan det hemmelige politiet Stasi[2] opererte i Øst-Tyskland (DDR). Dette uhyre mektige og særs godt organiserte politiet overvåket omtrent alle grupper i samfunnet.[3]

I filmen følger vi hvordan en kjent forfatter og hans intellektuelle krets ble målet for Stasis døgnkontroll.

To episoder fra filmen kan være interessante å se nærmere på for vårt formål. Disse episodene viser nemlig hvordan gårsdagens og dagens overvåking og kontroll er ulike i form, men samtidig skremmende like i sin hensikt.

---

1 www.stoppa-storebror.se (under tänkvärda citat).

2 Ministerium für Staatssicherheit (MfS).

3 Det antas at Stasi hadde rundt 90 000 offisielle ansatte og 180 000 uoffisielle. Til sammenlikning hadde Nazi-Tyskland 9000 i sitt hemmelige politi – med en befolkning som var to tredeler større enn Øst-Tyskland. Se www.stiftung-hsh.de/.

Episode én

Hva er bakgrunnen for at den ukjente forfatteren i filmen blir overvåket? Stasi mistenker ham for å ha skrevet en systemkritisk artikkel om hvordan myndighetene i Øst-Tyskland har forfalsket og forskjønnet selvmordsstatistikken i landet. Artikkelen er blitt publisert i Vest-Tyskland. Selv om den er skrevet under med pseudonym, er det en enkel sak for Stasi-offiser Gerd Wiesler å avdekke hvem som står bak pseudonymet. Stasi-offiseren har nemlig oversikt over hvilke skrivemaskiner som de ulike forfatterne bruker. Forfatteren som har skrevet den kritiske artikkelen, er i ferd med å sirkles inn. Døgnkontroll og avlytting fra loftet i bygningen hvor forfatteren bor, blir intensivert. Stasi går samtidig gjennom sine velfylte registre og arkiver. De sjekker slitte bokstaver på de skrivemaskinene som er av samme type som den overvåkede forfatteren bruker. Tampen begynner å bli varm. Det gjenstår hemmelig ransaking hos forfatteren før han kan fengsles.

I kinosalen legger vi merke til at noen publikummere sukket og rister oppgitt på hodet, som om de tenker hvilken skammelig overvåking det var den gang. Ja visst, også vi tenker at dette er jo rett og slett motbydelig. Men samtidig dukker det opp en ekstra tanke. For det vi ser på filmduken, tilhører jo slett ikke bare et avsluttet kald krig-kapittel. For – sett bort fra alle andre groteske trekk ved DDR – er ikke også vi i ferd med å bygge opp en elektronisk infrastruktur som faktisk kan misbrukes på det groveste? Og når sant skal sies, er ikke denne infrastrukturen langt mer avansert enn den Stasi-offiser Gerd Wiesler hadde å rutte med?

La oss bare nevne et lite, men høyst relevant eksempel blant titalls andre som illustrere dette. Vi tror at de aller fleste ennå ikke er klar over at dagens kopimaskiner og skrivere (printere) er konstruert slik at de i all hemmelighet legger igjen usynlige koder på papiret. Hvorfor? Det er fordi politi, spesialpoliti, myndigheter og andre krefter skal kunne finne ut, ved hjelp av velfylte registre, hvem som har skrevet ut et bestemt dokument. Og den kunnskapen kan brukes, og misbrukes, til så mangt. Noen ganger vil hensikten være i vår alles interesse, å oppklare kriminalitet. Men har vi noen garanti for at de usynlige kodene bare skal brukes for å spore opp forbrytere og for å ta vare på vår alles sikkerhet? Tja, er det så enkelt? Hadde bare verden vært så enkel.

Episode to

Tilbake til filmen. I sin jakt på å fakke den systemkritiske forfatteren blir en person innkalt til forhør hos Stasi. Før personen setter seg på stolen, blir setet dekket med en tøybit. Når forhøret er slutt, tar Stasi-byråkraten opp tøybiten, dytter den omhyggelig ned i et glass, skrur lokket på plass og merker glasset med hva det inneholder. Det er kroppslukten fra den avhørte og mistenkte personen som skal beholdes til seinere bruk. Den skal arkiveres. Nok en gang sukker enkelte i kinopublikummets rekker, at det går an!

Det kunne vi også ha gjort – om vi ikke var godt kjent med dagens overvåkingsmuligheter. For faktum er at en teknologi nå blir testet i flere land, blant dem USA, som identifiserer kroppslukt via såkalte elektroniske neser som kan plasseres hvor som helst. Alle mennesker er bærere av en spesiell kroppslukt, på samme måte som vi bærer med oss bestemte gener og fingeravtrykk. Dette unike trekket ved den enkelte kan selvsagt brukes i overvåkingens tjeneste. Kanskje kan det brukes til noe positivt? Men kanskje kan det også misbrukes til noe helt annet? Og hva med de som blir plottet ut som «falske positive»? Det vil si, de som blir fanget inn av de elektroniske nesene som kriminelle, men som ikke er det? Ganske enkelt fordi de teknologiske nesene tar feil?

Tilbake til Stasi-byråkraten som oppbevarte informasjon om skrivemaskintypene og tøyfilla med kroppslukt fra den avhørte. Han gjorde jobben sin ut fra gårsdagens teknologi. I dagens verden er registre over skrivemaskintyper og luktfiller erstattet med teknologisk avanserte metoder og systemer som står i kø for å bli tatt i bruk. Disse teknologiene får Stasi-byråkraten til å framstå som en amatør. Men det er viktig å minne om at gårsdagen og dagens teknologier[4] egentlig er i slekt. Forskjellen er at i dag er metodene og systemene mye mer avanserte, noe vi skal klargjøre i denne boka.

For å unngå enhver misforståelse, Norge er ikke et DDR. Og fortsatt er det regjeringer og myndigheter som bestemmer om ny overvåkingsteknologi skal tas i bruk. Spørsmålet er om deres valg vil vise seg å være riktige.

---

4 Når vi bruker begrepet teknologi, handler det i hovedsak om elektronikk. Se definisjonene i Minileksikon bakerst i denne boka.

Hva vi vil med denne boka?

Vi to som skriver denne boka, har allsidig erfaring med gårsdagens overvåking, både som overvåker og overvåket. På tross av disse «dype daler som skilte oss ad», ble vi for 20 år siden enige om at fortidas mørke gjerninger måtte avsløres. Vi har gitt våre felles bidrag til det. Snart skal vi fortelle litt om denne tida, som for oss begge var både spesiell og lærerik. Men først og fremst vil vi rette oppmerksomheten mot hva som kan skje i framtida. Før vi tar fatt på det framtidige, gir vi ordet til en pensjonert veteran i det gamle overvåkingspolitiet:

> I begynnelsen syntes jeg det var ganske stilig å bryte inn i privatlivet til andre mennesker. For de var jo suspekte, ikke sant? Men etter hvert begynte jeg å føle meg brydd. Ja, faktisk ganske kvalm. Jo da, formalitetene var i sin skjønneste orden, det trodde vi i alle fall. Men gikk det ikke an å utvikle et teknologisk system som fanget opp alt vi trengte å vite om de suspekte, uten at vi måtte sitte ringside for å lytte oss inn i disse menneskene der og da? Som dere skjønner, jeg hadde ikke kommet lenger i mitt moralske oppgjør enn at jeg var mest opptatt av å slippe unna det personlige ubehaget. Jeg fabulerte om en ny teknologi som kunne kartlegge, avlytte og analysere – uten at jeg personlig måtte skitne meg til. Og nå er den her, teknologien. Og da føler jeg vel lettelse og glede? Sorry, den som tror den teknologiske overvåkingen er et stort framskritt, tar grusomt feil. Den er høyeffektiv, usynlig og ganske automatisert. Nesten industriell. Upersonlig. Hvorfor dette spillet er satt i scene? For å hindre terror, og for å sikre vår alles trygghet, sies det. For noe bullshit. Nok en gang føler jeg den ekle kvalmen.

Veteranen gjorde et veldig sterkt inntrykk på oss. Etter at vi nå har arbeidet intenst i et par år med å kartlegge den nye overvåkingen, innser vi at veteranen var inne på noe helt sentralt, nemlig sammenhengen mellom den nye og gamle overvåkingen. Dette er et tema som vil kunne spores gjennom hele boka. Det kan innvendes at det er umulig å forutsi framtida. Men at alt er åpent og uforutsigbart, er vi uenig i. Visse ting gjentar seg, selv om det historiske terrenget det skjer i, er nytt og formene kan variere sterkt. Et sentralt, gjennomgående tema er stadig behovet for makt, styring og kontroll fra myndighetenes side. Overvåking er et middel for å oppnå dette, og teknologien er et nyttig verktøy for å kunne utføre overvåking.

Veteranen ga oss et viktig oppspill og inspirasjon. Nå er det vår jobb å forfølge tankerekken hans. Dette gir også svaret på hva vi vil med denne boka:

- Vi vil kartlegge dagens overvåking. Det betyr at vi i særlig grad vil vise hvordan alle de elektroniske sporene vi legger etter oss, kan bli brukt og misbrukt av de som har kompetanse og makt til å gjøre det.
- Vi vil se nærmere på hvordan myndighetene, inkludert politiet og de hemmelige tjenestene, og private interesser tar i bruk den nye teknologien.
- Vi ønsker å vise hvor omfattende den nye overvåkingen allerede er blitt i mange land, særlig USA og Storbritannia. Men også Norge er i ferd med å slå inn på den samme kursen.
- Vi vil reise en debatt om hva som står på spill dersom vi lar denne omfattende overvåkingen bli en sentral del av samfunnet. Hva skjer med personvernet? Hva skjer med rettssikkerheten? Vet vi egentlig hva vi er i ferd med å begi oss ut på?

Vi vil understreke så sterkt vi kan, at den nye overvåkingen – i motsetning til gårsdagens overvåking – er av en slik natur at *ingen* kan unngå den. Den nye overvåkingen angår derfor både deg og meg, oss alle.

La oss med en gang presisere: Når vi bruker mye energi og plass på hvordan USA utvikler og tar i bruk elektroniske overvåkingsmetoder, skyldes dette ikke en følelsesmessig eller intellektuell «antiamerikanisme». En slik refleks hører ikke hjemme i våre hjerner og hjerter. Det skyldes ganske enkelt at USA er blitt den ledende stormakt på området elektronisk overvåking. Terrorangrepene 11. september 2001 er en del av forklaringen, men på langt nær hele. USA hadde for lengst begynt å utvikle de nye metodene og systemene før angrepene fant sted.

Ønsker vi en slik omfattende sporing, registrering, kartlegging og overvåking? For denne utviklingen er ikke bestemt av skjebnen. Fortsatt kan vi velge hvor langt vi vil gå, selv om det internasjonale presset for å innføre de nye formene for overvåking nå er i ferd med å bli svært, svært sterkt. Men skal vi klare å velge, må vi være klar over hva som står på spill. La oss derfor kort belyse temaet, før vi går dypere og mer systematisk til verks.

Hver gang vi bruker telefonen, sender en e-post, surfer på Internett eller tar ut penger i minibank, legger vi etter oss elektroniske spor. Sporene lagres blant annet hos myndighetene, nettverksleverandørene, private selskaper og bedrifter. Det er også sannsynlig at de samles hos kriminelle nettverk som vokser i styrke, og som snart kan hacke seg inn på hvilken som helst database. Også fremmede makter kan operere på samme vis.

I utgangspunktet er sporene som lagres, tilfeldige og ikke nødvendigvis interessante hver for seg. Det er først når all denne informasjonen samordnes og analyseres, at informasjonen om oss kan brukes, og misbrukes. Mange bruker og misbruker denne informasjonen allerede. Vi er opptatt av å finne ut hva som skjer når denne tilfeldige informasjonen om oss samles og systematiseres – enten det er myndighetene, kommersielle interesser eller kriminelle nettverk som gjør det.

Hvordan kan disse ulike kreftene bruke informasjonen om oss? Hvis man behersker teknologien, er tilgangen til informasjon om enkeltindivider og samfunn nesten ubegrenset. Da er det så å si bare å fylle opp databasene, samordne dem, bruke avanserte programvarer for å analysere det hele, og vips sitter eierne og brukerne av databasene med en kunnskap om deg og meg som vi ikke kunne ha forestilt oss var mulig for bare få år siden.

Etter terrorangrepene i USA 11. september 2001 er den nye teknologien blitt utviklet i raskt tempo. Ambisjonene er høye. De nye systemene skal se «alt», høre «alt», med «hjerner» som vet og husker «alt», og som analyserer «alt». Tanken bak det hele er å sjekke alle – for sikkerhets skyld. Å begrense sjekken til bare de som det kan rettes en konkret mistanke mot, er plutselig blitt en gammeldags og ineffektiv etterforskningsform. Å betrakte alle som skyldige inntil det motsatte er bevist, er i ferd med å bli den nye filosofien bak dagens overvåkingsvirksomhet. Forsvarerne av denne nye rettsorden argumenterer med at det er bare slik vi kan hindre terror og andre former for alvorlig kriminalitet. Trygghet må skapes ved hjelp av omfattende preventiv kontroll. Frykten må administreres.

Opp av dette vokser et mye mer sammensatt og kraftfullt overvåkingssystem. En ny sikkerhetsindustri er en integrert del av dette systemet. Så omfattende er systemet i ferd med å bli i flere land at vi velger å gi det et nytt navn: Det nye overvåkingskomplekset.

Faren er at denne preventive kontrollen vil ramme tilfeldig og urettferdig. Uten at vi vet om det, risikerer vi å havne på risikolister fordi atferdsprofilen vår «matcher» med profilen til en terrorist eller en pedofil. Den preventive kontrollen kan også skape en falsk trygghet for oss alle. Og den kan undergrave rettssikkerheten. Etter vårt syn er prinsippene om rettssikkerhet, menneskerettigheter og personvern allerede under press.

Det er dette utvidete overvåkingsbegrepet og det nye overvåkingskomplekset vi vil beskrive og diskutere i denne boka. Dette er beretningen om hvordan det sivile samfunnet, de hemmelige tjenestene og politiet sammen vil kunne danne en ny og stor arena for overvåking og kontroll.

Vi vil advare mot ei framtid som kan få Lund-rapportens advarsler mot tidligere tiders overvåking til å virke nærmest forsiktige. For når frykten for terror vokser, forskyves politikk, rett, etikk og moral i retning av stadig mer aksept for overvåking og kontroll – på bekostning av personvern, valgfrihet og rettssikkerhet.

Da er det grunn til å minne om et budskap fra den tyske filosofen Friedrich Nietzsche. I en av hans bedre og mest opplyste perioder sa han at det i kampen mot monstre er viktig ikke selv å ende opp som et monster.

DE GAMLE SPORENE

«Hvis jeg skulle oppsummere det 20. århundret, ville jeg si at det skapte de største forhåpninger menneskeheten noen gang har forestilt seg, og knuste alle illusjoner og idealer.»

YEHUDI MENUHIN, fiolinist og dirigent, født 1916 i USA, siden sveitsisk og britisk statsborger, død 1999[1]

Déjà-vu er en betegnelse for en feilaktig oppfatning av at man har opplevd en situasjon før. Feilaktig fordi samme situasjon ikke kan gjenta seg på identisk måte. Samtidig er vi av den mening at vi gjenkjenner mye fra det gamle overvåkingssystemet i det vi har valgt å kalle det nye. Vi tror at du som leser vil forstå denne følelsen bedre ved at vi forteller to historier om oss selv.

1 Erich Hobsbawm (1997): *Ekstremismens tidsalder. Det 20. århundrets historie.* Oslo: Gyldendal.

En overvåker og en overvåket forteller

«Den som aldri begår en dumhet, er ikke så klok som han selv tror.»

FRANÇOIS DE LA ROCHEFOUCAULD,
fransk tenker og forfatter, 1613–1680[1]

Vi har så vidt nevnt vår spesielle bakgrunn tidligere i denne boka, som henholdsvis overvåker (Ronald Bye) og overvåket (Finn Sjue). Mange lurer nok på hvordan det har seg at vi skriver denne boka sammen og tidligere har samarbeidet om andre bøker.[2]

Selv om vi kommer fra hvert vårt politiske «univers», har vi en god del til felles. Begge har vi vært partisekretærer i 1970-åra. Men posisjonene var mildt sagt høyst forskjellige. Mens den ene av oss, Ronald Bye, var partisekretær i det mektige Arbeiderpartiet, var den andre, Finn Sjue, sekretær i det mer marginale AKP (m–l). Våre erfaringer med overvåking og etterretning ble ganske ulike. I regi av LO og Arbeiderpartiet hadde den ene, Bye, i svært mange år opptrådt som samarbeidspartner med Politiets overvåkingstjeneste

1 *Den store sitatboken.* Oslo: Ex Libris Forlag, 2000.

2 *De visste alt … Rapporter fra niende etasje*. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1993 (sammen med Alf R. Jacobsen), *Norges hemmelige hær. Historien om stay behind*, Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1995 og *Post festum Gardermoen. Maktspillet om Gardermoen*. Fredrikstad: IJ-forlaget, 2001.

(POT), og høstet rik erfaring med overvåkerens rolle. Den andre, Sjue, hadde derimot lenge vært et mål for aktiv overvåking.[3]

Etter å ha «snust» litt på hverandre en tid, møttes vi til en første samtale i 1987. Hvorfor? Motivene var nok ulike. Men felles var følelsen av at tida var moden for å slippe lyset inn i viktige mørke rom, at vi ikke ville få indre fred før denne jobben var gjort, og at ingen av oss ville klare dette alene. Vi holdt nok pusten i den første samtalen. Men overraskende nok var kjemien god fra første stund. Siden ble det mange samtaler, svært mange. Det hele endte opp med et langvarig kollegialt fellesskap og bunnsolid vennskap.

Vi er ubeskjedne nok til å hevde at en del av det vi gravde fram og skrev sammen og i kompaniskap med andre kolleger, bidro sterkt til at Lund-kommisjonen ble oppnevnt av Stortinget i 1994. Da rapporten ble lagt fram i mai 1996, var det ikke få som lot seg sjokkere. Den omfattende og godt dokumenterte beretningen om lovbrudd, regelbrudd, overgrep og overtramp var nok for de aller fleste sjokkerende lesestoff.[4]

Imens fortsatte vi to å samarbeide om flere bøker. Vi skrev også hver vår personlige beretning som ganske sikkert er nyttig lesning for de som vil begripe den tidsånden som den «gamle» overvåkingen var en viktig del av. For å gi dere et innblikk i den tidsånden vi har vært en del av, følger nå våre to historier i kortform. Vi mener at våre historier kan være nyttige som bakgrunnsstoff for våre diskusjoner og betenkeligheter knyttet til de nye overvåkingssystemene.

---

3 Som en del av ledelsen i AKP (m–l) var han også med på å sette i gang en enkel registrering og «holde-øye-med»-aktivitet i partiets regi. Den var i en kort periode rettet mot nazister, spesielt offensive politifolk og NKP-medlemmer. Når det gjaldt NKP, dreide det seg om å registrere opplysninger fra åpne kilder. AKP (m–l) betraktet den gang en del NKP-medlemmer som potensielle agenter for Sovjetunionen dersom Norge skulle bli invadert. For mer informasjon, se www.nrk.no, under Brennpunkt 17. oktober 2006.

4 Dokument nr. 15 (1995–96) Rapport til Stortinget fra kommisjonen som ble nedsatt av Stortinget for å granske påstander om ulovlig overvåking av norske borgere. Avgitt 28.03.96. Også kalt Lund-rapporten. Den ble publisert 8. mai 1996.

Overvåkerens historie

Ronald Bye

Det tok ikke mange dager etter krigsslutten i 1945 før jeg ble leid inn i arbeiderbevegelsen[1]. Som 7-åring ble jeg innmeldt i Framfylkingen, som er arbeiderbevegelsens barneorganisasjon. Og min arbeiderbevegelse besto av Arbeiderpartiet og LO-fagbevegelsen. Jeg husker at jeg hadde et problem som jeg ikke helt taklet til å begynne med. Mor hadde en dragning mot kristendommen, og sørget for at jeg også ble sendt på søndagsskole. Der hørte jeg fascinerende fortellinger om Jesus og hans imponerende gjerninger – riktig en trollmann. Men hjemme snakket far hele tida om han Einar og Martin, som etter hans syn overgikk Jesus mange hundre ganger. På søndagsskolen viftet læreren med en tykk bok, far viftet med Arbeiderbladet. Mor tapte for far, Bibelen tapte for Arbeiderbladet, og Jesus tapte for Gerhardsen. Arbeiderbevegelsen ble min barndom, AUF preget min ungdom og Arbeiderpartiet og LO-fagbevegelsen mitt voksne liv. I sum formet det et miljø med sterk tilhørighet og lojalitetsbånd. Men det er feil å beskrive dette miljøet som et lukket rom. Det var et kosmos, et slags verdenssystem. Med

1 Denne beretningen er inspirert av boka *Lojalitetens pris*, som ble gitt ut i 1997 på Tiden Norsk Forlag.

et rikt innhold av symboler, semantikk og ritualer som grep fatt i følelseslivet og formet troen i sitt bilde. Suggestivt sementerte det roen og tilhørigheten, og brakte tvilen til taushet.

«Jævla kommunister»

Mitt første møte med kommunismen var enkle ord og setninger. De ble framført som om de var toksikologiske: Stalin, Moskva, Kreml, Diktatur, Sovjet, Tsjekkoslovakia, Slaveleire, Røde armé, Warszawapakten, Jernteppet, Berlin. Trussel, Farlig, Farlig, NKP, Løvlien, Sunde, Friheten.

De fleste av disse ordene gikk det år før jeg forsto betydningen av, men ett budskap forsto jeg instinktivt: «Jævla kommunister». Kommunister var ikke bra mennesker, og kommunisme var farlige saker. Kommunistpartiet og kommunismen var «motstandere» – langt farligere enn Høyre, Venstre og Bondepartiet og sånne «borgelige» greier. Nyanser eksisterte ikke. Det var en rett linje fra Moskva til naboen som var kommunist. Mitt politiske liv var ved veis ende da jeg begynte å se nyansene – eller ville se dem, for å være ærlig.

Stigma er gresk og betyr Kristi sårmerke. Stigmatisering brukes i vår tid oftest som en beskrivelse av å brennemerke, gi mindreverdighetsstempel og/eller utstøte et menneske eller grupper av mennesker. Min barnelære om kommunistene: «Jævla kommunister», var utpreget stigmatiserende i sitt budskap, hvis det i det hele tatt kan karakteriseres som en lære. Noen vil nok mene at det heller dreide seg om monoman indoktrinering.

Noen tror at fiendskapen mellom kommunistene og Arbeiderpartiet er et produkt av den kalde krigen. Men det stikker dypere enn som så. Det har en historisk forankring i et oppgjør på Arbeiderpartiets landsmøte i 1923. Her sto valget mellom å binde seg til å være et Moskva-styrt kommunistisk parti ved å akseptere og underordne seg Moskva-tesene eller å være et nasjonalt, uavhengig parti.[2] Flertallet på landsmøtet svarte nei til tesene, mindretallet sa ja til å underordne seg Moskva. De marsjerte ut av møtet og dannet Norges Kommunistiske Parti. Denne splittelsen, Broderstriden, satte seg som en torn i den politiske sjelen på venstresiden i norsk politikk.

---

2 Moskva-tesene, se Minileksikon bakerst i denne boka.